

WĘZŁOWE PROBLEMY DEMOGRAFICZNE ZIEM ZACHODNICH

I

Jedną z charakterystycznych cech sytuacji demograficznej powojennej Polski stanowiły silne i długotrwałe ruchy migracyjne ludności. Pokażną ich część skierowaną była na Ziemię Odzyskaną¹ wymagające szybkiego nasycenia ludnością polską w miejsce przesiedlanej ludności niemieckiej.

Przesiedlenie z tych obszarów — wyludnionych już uprzednio masową ucieczką ich mieszkańców niemieckich przed zbliżającymi się wojskami radzieckimi — około dwumilionowej rzeszy Niemców stwarzało duże możliwości osadnicze, gdyż polska ludność miejscowa stanowiła w 1939 r. około 14% ogółu mieszkańców tych ziem.

Potężna w swych rozmiarach polska akcja zasiedlania Ziem Zachodnich spowodowała, że ich zaludnienie coraz bardziej zbliża się do stanu przedwojennego. Mówią o tym poniższe liczby:

TABELA 1
Ludność Ziem Zachodnich²

Rok	Ludność w mln
1939	8,5
1950	5,6
1958	7,3
1958 (Ziemia Odzyskana)	(30.6.58) 6,9

¹ Przez pojęcie Ziem Odzyskanych rozumiem obszary przywrócone Polsce uchwałami poczdamskimi; przez pojęcie Ziem Zachodnich natomiast województwa: olsztyńskie, gdańskie, koszalińskie, szczecińskie, zielonogórskie, wrocławskie i opolskie. Konieczność wprowadzenia tych dwóch pojęć wynika z faktu, iż poza niektórymi materiałami Narodowego Spisu Powszechnego w opracowaniach statystycznych nie wydziela się Ziem Odzyskanych. Różnica w liczbie ludności między Ziemiami Odzyskanymi a Zachodnimi mieściła się w 1950 r. w granicach 100—200 tys. osób, a więc nie przekraczała 20%. Liczba ludności Ziem Zachodnich była bowiem wyższa od liczby ludności Ziem Odzyskanych o około 150 tys. osób. Zaznaczyć trzeba, że w wypadku gdyby obszar b. wolnego miasta Gdańska potraktowano jako Ziemię Odzyskaną, to wówczas liczba ludności Ziem Odzyskanych przewyższałaby liczbę ludności Ziem Zachodnich.

² Rok 1939 wg spisu z 17 V 1939 r. wg „Statistisches Jahrbuch für Bundesrepublik Deutschland, 1956”, Statistisches Bundesamt Wiesbaden 1956, s. 582—585 — za J. Ziółkowskim, Polskie Ziemię Zachodnie, Poznań, Instytut Zachodni, 1959, s. 131. Liczba ludności dotyczy Ziem Odzyskanych.

Masowość tego procesu jak i udział w nim różnych grup ludności polskiej stały się przyczyną wytworzenia specyficznej mozaiki ludnościowej, której części składowe różniły się między sobą tak pod względem socjalno-kulturalnym jak i demograficznym. Można wyodrębnić tu cztery zasadnicze grupy: ludność rodzimą, przesiedleńców, repatriantów i re-emigrantów, posiadające decydujący wpływ na ukształtowanie się struktury demograficznej tych ziem³. Liczebność tych grup przedstawiała się w 1950 r. następująco:

TABELA 2
Pochodzenie terytorialne ludności Ziemi Odzyskanych⁴

Wyszczególnienie	mln osób	w %/0
Ogółem	5,6	100,0
z tego: ludność rodzima	1,1	19,7
przesiedleńcy	2,7	48,8
repatrianci	1,6	27,7
reemigranci	0,2	3,8

Zródło: NSP z 3 XII 1950 r., Warszawa GUS 1955 (maszynopis powielony).

Każda z nich, niezależnie od zróżnicowania wewnętrznego, charakteryzowała się odmiennością układu strukturalnego. Również każda z nich w swej masie reprezentowała okręgi terytorialne o odmiennej, a nawet wręcz przeciwstawnej sytuacji demograficznej. Inaczej kształtowała się ona bowiem w dawnych polskich województwach wschodnich i częściowo południowych, inaczej w centralnych i zachodnich, odmiennie również na dawnych terenach niemieckich. Okręgi terytorialne, z których rekrutowali się repatrianci, a więc były województwa: wileńskie, nowogródzkie, poleskie, wołyńskie, stanisławowskie, tarnopolskie i lwowskie charakteryzowały się wysoką stopą urodzeń, zgonów oraz przyrostu naturalnego,

Rok 1950 wg spisu z 3 XII 1950 r. „Miejsce zamieszkania ludności w sierpniu 1939 r.”, Warszawa, GUS — 1955 (maszynopis powielony). Liczba ludności dotyczy Ziemi Odzyskanych.

Rok 1958, stan na 31 XII 1958, „Mały Rocznik Statystyczny 1959”, Warszawa 1959, s. 3. Liczba ludności dotyczy Ziemi Zachodnich.

Rok 1958, stan na 30 VI 1958 r. Liczba ludności dotyczy Ziemi Odzyskanych, szacunek metodą powiatów, źródło „Szacunek stanu ludności Polski w dniu 30 VI 1958 r.”, GUS, Warszawa 1959 (maszynopis powielony).

³ Przez pojęcie repatriantów rozumie się osoby zamieszkałe w 1939 r. na obecnym terytorium ZSRR, reemigrantów — w innych krajach, jak Francja, Niemcy itp., przesiedleńców — na innych terenach dzisiejszego państwa polskiego.

⁴ Liczby te obejmują osoby spisane w 1950 r. na obszarze Ziemi Odzyskanych, według ich miejsca zamieszkania w sierpniu 1939 r. Miejsce zamieszkania osób urodzonych po 31 sierpnia 1939 r. ustalono na podstawie miejsca zamieszkania rodziców.

wyższą aniżeli dawne województwa centralne i zachodnie. Większa dynamika demograficzna ludności tych województw znajdowała swe odbicie we współczynnikach rodności.

TABELA 3
Urodzenia żywe w Polsce na 1000 mieszkańców
(przeciętna z lat 1931—1935)

Województwa	Stopa urodzeń
centralne	26,8
zachodnie	25,8
wschodnie	30,2
południowe	28,0

Zródło: „Mały Rocznik Statystyczny“ 1938, s. 45.

Polska ludność rodzima Ziemi Odzyskanych charakteryzowała się z kolei niższą rozrodznością niż ludność innych części Polski niemniej jednak właściwe dla niej współczynniki były dużo wyższe niż ludności niemieckiej⁵.

Odmienność struktury wieku i płci poszczególnych grup ludności zasiedlającej Ziemi Zachodnie była również dość znaczna. Obrazują ją poniższe liczby:

TABELA 4
Struktura wieku mieszkańców Ziemi Zachodnich w 1950 r.⁶

Wyszczególnienie	Grupy ludności			
	ludność rodzima	przesiedleńcy	repatrianci	reemigranci
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
0—11 lat	19,5	28,7	24,9	23,8
12—17 „	14,4	10,0	10,5	11,9
18—49 „	42,2	52,3	48,8	47,7
50 i więcej lat	23,9	9,0	15,8	16,5
Liczba kobiet na 100 mężczyzn	129,5	103,7	110,8	97,8

Zródło: Opracowano na podstawie NSP z 3 XII 1950 r. Warszawa GUS (maszynopis powielony).

Charakterystyczną dla układu strukturalnego ludności rodzimej była przede wszystkim przewaga kobiet oraz wysoki odsetek osób starszych przy relatywnie małej liczebności grupy ludności w wieku od 18—49 lat. Wynikło to zarówno z poniesionych strat wojennych (mowa tu głównie

⁵ Patrz: Polskie Ziemie Zachodnie, Poznań 1959, Instytut Zachodni, s. 127.

⁶ Do grupy 50 i więcej lat włączono ludność o wieku nie ustalonym — ze względu na jej małą liczebność nie deformuje to przedstawionych wyliczeń.

o wcielaniu w szeregi Wehrmachtu), jak i z objęcia tej grupy osób ewakuacją przed zbliżającymi się wojskami radzieckimi. W związku z tym model strukturalny polskiej ludności rodzimej był podobny do tzw. stacjonarnego typu struktury ludności, będącego wyrazem zastoju biologicznego. Podobieństwo to nie było wynikiem naturalnych procesów demograficznych zachodzących w tej grupie ludności, lecz stanowiło pozostałość okresu wojennego, zatem było skutkiem zjawisk poprzednio już wspomnianych.

Zgoła odmiennie przedstawiała się struktura wieku przesiedleńców. Różniła się ona zarówno od struktury wieku ludności rodzimej jak i repatriantów, wykazując znaczne podobieństwo do klasycznego obrazu struktury progresywnej znamionującej społeczność o dużej prężności i dynamice biologicznej. Uzasadnienie tego zjawiska można znaleźć w charakterystyce grup ludności napływających na Ziemię Zachodnie. Osadnictwo ludności repatrianckiej pochodzącej z ZSRR obejmowało całe rodziny i było przesiedlaniem wszystkich Polaków z poszczególnych okręgów terytorialnych, łącznie z niemowlętami i starcami. Osadnictwo przesiedleńców natomiast obejmowało jednostki aktywniejsze, a więc nie przekraczające na ogół pewnej górnej granicy wieku, które — czy to ze względu na złe warunki bytowania w dotychczasowym miejscu zamieszkania, czy też ze względu na chęć polepszenia swych warunków gospodarczych w ogóle — zdecydowały się na osiedlenie na Ziemiach Zachodnich.

Czynniki te znalazły swój wyraz w strukturze, jaką nadaje płeć i wiek tej grupie ludności. I tak charakterystyczną dla przesiedleńców jest stosunkowo mała ilość kobiet (103,7 na 100 mężczyzn) oraz szczególnie niski odsetek osób powyżej 50 lat. Jest to szczególnie znamienne, albowiem odsetek osób starszych na terenach przedwojennych polskich województw centralnych i zachodnich był wyższy aniżeli na obszarach województw wschodnich i południowych. Grupa repatriantów z kolei odznaczała się znacznie wyższym odsetkiem kobiet (110,8 na 100 mężczyzn) oraz wysokim odsetkiem osób w wieku 50 i więcej lat wynoszącym blisko 16%.

II

Momenty te musiały znaleźć swe odbicie w układzie strukturalnym całej ludności Ziemi Zachodnich. One bowiem kształtując go określały cały zespół czynników pochodnych wyznaczających demograficzną sytuację tych ziem.

Proces zasiedlania Ziemi Zachodnich był procesem planowym. Dążono do tego, by przemieszczenia ludności odbywały się przy zachowaniu kierunku wschód-zachód:

„... Tak więc repatrianci z Małopolski Wschodniej i Wołynia osiedlili się w zwartej masie na Śląsku; z Wileńszczyzny — głównie na Warmii i Mazurach (b. Prusy Wschodnie) i Pomorzu Zachodnim”⁷.

W związku z tym na Ziemiach Zachodnich wytworzyły się trzy duże regiony różniące się między sobą liczebnością poszczególnych grup ludności. Mówią o tym poniższe liczby:

TABELA 5
Rozmieszczenie poszczególnych grup ludności na Ziemiach Zachodnich⁸

Województwo	w ‰				
	ogółem	ludność miejscowa	repatrianci	przesiedleńcy	reemigranci
szczecińskie	100,0	3,2	27,9	65,1	2,4
koszalińskie	100,0	9,1	23,2	64,7	1,3
wrocławskie	100,0	5,6	34,9	53,4	5,0
zielenogórskie	100,0	3,1	41,1	51,9	2,8
olsztyńskie	100,0	28,5	19,6	50,9	0,5
gdańskie	100,0	53,1	11,2	33,8	0,6
opolskie	100,0	54,7	23,8	19,7	0,5

Z r ó d ł o: Obliczono na podstawie NSP z 3 XII 1950 r., Warszawa GUS 1955 (maszynopis powielony).
U w a g a: Tablica nie obejmuje osób o nie ustalonym miejscu zamieszkania.

⁷ Za J. Ziółkowskim, Ludność Ziem Zachodnich, Polskie Ziemie Zachodnie, Poznań, Instytut Zachodni, 1959, s. 143.

⁸ W województwie olsztyńskim liczba ludności rodzimej — w sensie zamieszkałej przed 1939 r. na terenie obecnych Ziem Odzyskanych wynosi 17,0‰, w gdańskim natomiast 2,6‰, bez ludności zamieszkałej na obszarze b. wolnego miasta Gdańska traktowanego w opracowaniach GUS jako ziemie dawne Polski. Podane odsetki — dla olsztyńskiego 28,5‰, a dla gdańskiego 53,1‰ — obejmują w pozostałej swej części ludność zamieszkałą przed 1939 r. na obszarze tych części województwa, które przed wojną znajdowały się w granicach Polski. Wydaje się, iż wliczenie tej grupy ludności do ludności rodzimej jest poprawniejsze aniżeli do grupy przesiedleńców; można bowiem założyć, iż ludność ta pod względem układu wg płci i wieku zbliża się raczej — a w każdym razie więcej aniżeli do przesiedleńców — do ludności rodzimej Ziem Odzyskanych. Świadczą o tym następujące liczby:

Wyszczególnienie	Przesiedleńcy	Ludność miejscowa			
		olsztyńskie		gdańskie	
		Ziemie dawne	Ziemie Odzyskane	Ziemie dawne	Ziemie Odzyskane
Liczba kobiet na 100 mężczyzn	103,7	114,2	133,0	112,0	124,8
Grupy wieku ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0—11	28,7	25,0	20,1	25,1	24,3
12—17	10,0	13,5	17,3	13,2	15,8
18—49	52,3	42,4	35,0	45,0	38,5
50 i więcej	9,0	19,1	27,6	16,7	21,4

Region pierwszy to województwo szczecińskie i koszalińskie odznaczające się szczególnie wysokim odsetkiem przesiedleńców; drugi to wrocławskie, zielonogórskie i olsztyńskie z nieco niższym odsetkiem przesiedleńców przekraczającym jednakowoż 50% ludności oraz o dużym odsetku repatriantów; ostatni to gdańskie i opolskie o szczególnie wysokim, bo przekraczającym 50% odsetka ludności miejscowej, przy czym w opolskim jest to rodzima ludność polska, natomiast w gdańskim w przeważającym stopniu ludność miejscowa przedwojennej polskiej części województwa.

Różnice w układach strukturalnych poszczególnych grup ludności, zasiedlających Ziemię Zachodnią, ukształtowały układ demograficzny tak całych Ziemi Zachodnich, jak też ich poszczególnych części. Dwa województwa: koszalińskie i szczecińskie, zasiedlane przede wszystkim przez przesiedleńców, odznaczały się szczególnie wysokim wskaźnikiem ilości dzieci urodzonych po wojnie w stosunku do ilości kobiet w wieku rozrodczym oraz niskim odsetkiem osób starszych; województwa o dużym odsetku polskiej ludności rodzimej wykazywały proporcje odwrotne; pozostałe województwa zajmowały miejsce pośrednie. Mówią o tym poniższe liczby:

TABELA 6

Wskaźnik struktury wieku mieszkańców Ziemi Zachodnich w 1950 r.

Wyszczególnienie	Ziemię Zachodnią	Grupy województw		
		koszalińskie, szczecińskie	wrocławskie, zielonogórskie, olsztyńskie	gdańskie, opolskie
Liczba dzieci w wieku 0—4 lat na 100 kobiet w wieku rozrodczym	50,8	59,1	46,5	43,5
Odsetek osób w wieku 50 i więcej lat	13,5	11,7	12,4	16,0

Źródło: Obliczono na podstawie NSP z 3 XII 1950 r., W-wa GUS 1955 (maszynopis powielony).
Uwaga: W obliczeniach nie uwzględniono wojska.

Tak jak rozmieszczenie terytorialne poszczególnych grup osiedleńców miało decydujący wpływ na uformowanie struktury demograficznej poszczególnych województw, tak ludność napływowa w całej masie określiła ją dla Ziemi Zachodnich i stworzyła podstawę ich właściwego rozwoju demograficznego. Warto tu powtórzyć, iż struktura demograficzna ludności rodzimej Ziemi Odzyskanych była — ze względu na czynniki

poprzednio omówione — z punktu widzenia polityki demograficznej, jak najbardziej niekorzystna.

Stąd też wpływało duże znaczenie struktury wieku osiedleńców dla prawidłowego rozwoju demograficznego Ziemi Zachodnich. Wysoki odsetek osiedleńców, przekraczający 80% ogółu ludności tych obszarów spowodował, iż układ demograficzny ludności Ziemi Zachodnich nabrał cech wyraźnie progresywnych będących wyrazem poprawności polityki demograficznej okresu powojennego.

Generalnie, różnice w strukturze wieku ludności Ziemi Zachodnich i innych ziem Polski w r. 1950 sprowadzić można było do dwóch punktów.

1. Ludność Ziemi Zachodnich odznaczała się wyższym odsetkiem dzieci do lat czterech oraz wyższym odsetkiem osób w wieku 15—34 lat, szczególnie w wieku 20—24 lat;
2. Ludność natomiast reszty ziem Polski odznaczała się wyższym odsetkiem dzieci w wieku 5—14 lat oraz osób w wieku 35 i więcej lat.

W liczbach względnych proporcje te przedstawiały się następująco:

TABELA 7

Struktura wieku mieszkańców Ziemi Zachodnich i ziem dawnych w 1950 r.

Grupy wieku	Ziemie Zachodnie	Ziemie dawne
Ogółem	100,0	100,0
0—4 lat	14,6	11,3
5—14 „	16,1	17,4
15—34 „	37,6	32,0
35 i więcej lat	31,7	39,3

Zródło: Obliczono na podstawie NSP z 8 XII 1950 r., W-wa GUS 1955 (maszynopis powielony).

Uwaga: Łącznie z osobami odbywającymi służbę wojskową.

Odmienność struktury wieku ludności Ziemi Zachodnich wynikała, jak to już podkreślono powyżej, z właściwości demograficznych osiedleńców.

Wymienić trzeba tutaj takie czynniki jak:

- niski przeciętny wiek osiedleńców,
- niską przeciętną wielkość rodziny,
- wyższy odsetek osób samotnych.

Czynniki te stały się z kolei podstawą większej dynamiki biologicznej (liczba urodzeń), na co wskazuje odsetek dzieci w wieku 0—4 lat. W szerszym zakresie różnice w strukturze płci i wieku w 1950 r. przedstawia tablica 8 oraz wykres na s. 44.

TABELA 8
Struktura wieku ludności Polski wg stanu na 3 XII 1950 r.
(w tysiącach)

Grupy wieku	Polska						Ziemie Zachodnie						Ziemie dawne					
	mężczyźni		kobiety		mężczyźni		kobiety		mężczyźni		kobiety		mężczyźni		kobiety			
	l. abs.	%	l. abs.	%	l. abs.	%	l. abs.	%	l. abs.	%	l. abs.	%	l. abs.	%	l. abs.	%		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12						
0-4	1.537,7	13,1	1.489,6	11,3	435,9	15,3	423,7	14,0	1.101,8	12,2	1.065,9	10,6						
5-9	999,1	8,4	971,5	7,5	222,8	7,8	214,4	7,1	776,3	8,6	757,1	7,6						
10-14	1.148,1	9,7	1.136,0	8,7	252,5	8,9	250,4	8,3	895,6	9,9	885,6	8,8						
15-19	1.187,8	10,0	1.181,2	9,1	289,2	10,2	280,1	9,3	898,6	10,0	901,1	9,0						
20-24	1.181,7	9,9	1.217,7	9,3	319,0	11,2	340,6	11,3	862,7	9,5	877,1	8,8						
25-29	982,5	8,3	1.127,4	8,6	283,1	10,0	323,9	10,7	699,4	7,7	803,5	8,0						
30-34	654,1	5,5	752,4	5,8	179,0	6,3	186,7	6,2	475,1	5,3	565,7	5,6						
35-39	793,3	6,7	927,9	7,1	186,7	6,6	201,0	6,7	606,6	6,7	726,9	7,3						
40-44	858,1	7,2	947,0	7,3	183,4	6,5	193,7	6,4	674,7	7,5	753,3	7,5						
45-49	726,0	6,1	828,5	6,4	149,2	5,2	165,2	5,5	576,8	6,4	663,3	6,6						
50-54	561,7	4,7	708,6	5,4	110,8	3,9	133,6	4,4	450,9	5,0	575,0	5,7						
55-59	405,8	3,4	521,8	4,0	81,6	2,9	96,3	3,2	324,2	3,6	425,5	4,3						
60 i więcej	833,8	7,0	1.233,1	9,5	146,6	5,2	207,0	6,9	687,2	7,6	1.026,1	10,2						
Razem	11.869,7	100,0	13.042,7	100,0	2.839,8	100,0	3.016,6	100,0	9.029,9	100,0	10.026,1	100,0						

Zródło: Narodowy Spis Powszechny, GUS zeszyt 1, W-wa 1952 (maszynopis powielony) tabl. 1.

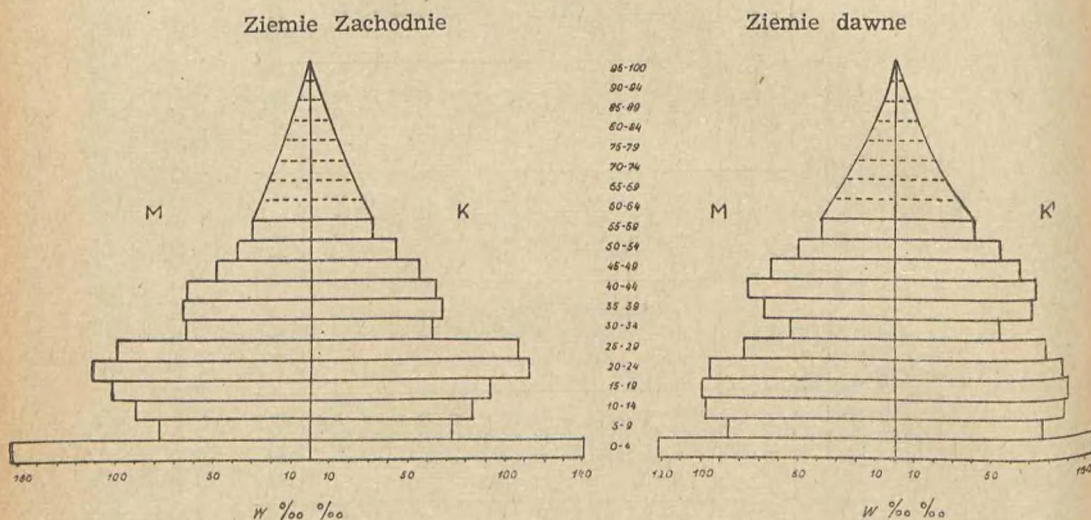
Uwaga: Ze względu na konieczność zachowania porównywalności z danymi zawartymi w tablicy Nr 11, do poszczególnych grup wieku doszacowano liczbę osób odbywających służbę wojskową.

Niezależnie od różnic w strukturze wieku dane przytoczone w tab. nr 8 wykazują również różnice w podziale ludności według płci. Ilość kobiet w stosunku do 100 mężczyzn wynosiła bowiem:

— Ziemie Zachodnie	— 106,2
— inne ziemie Polski	— 111,0

Wielkość tej różnicy jest w zasadzie nieistotna (około 4%) i dość znacznie odbiega od różnic stwierdzanych na ogół między obszarami imigracji

Piramidy wieku ludności w 1950 r.

Legenda: Linia łamana oznacza rozkład rzeczywisty
Linia ciągła powyżej 60 lat — rozkład szacunkowy

i emigracji. Wpłynęła na to z jednej strony II wojna światowa wytwarzając w całym kraju nadwyżkę kobiet w ogóle, z drugiej zaś charakter osadnictwa na Ziemach Zachodnich sprzyjający — z uwagi na system ulg i przywilejów gospodarczych — stabilizacji elementu osadniczego. Ten system prerogatyw (nadania ziemi, uprzywilejowanie w dostawach inwentarza żywego itp.) wpłynął również na osiedlanie się na Ziemach Zachodnich małżeństw młodych, jak i na częstość zawierania związków małżeńskich, co — jak o tym będzie dalej mowa — głównie zdeterminowało wysokość stopy urodzeń. I tak np. gdy na 100 kobiet w wieku rozrodczym (15—49 lat) na innych ziemiach Polski było 57 kobiet w stanie małżeńskim, to na Ziemach Zachodnich 60, czyli o ponad 5% więcej. W rozbiciu na grupy wieku różnice te występowały jeszcze bardziej jaszkrawo:

TABELA 9

Liczba kobiet w stanie małżeńskim na 100 kobiet wg grup wieku w 1950 r.

Grupy wieku	Ziemie Zachodnie	Inne ziemie Polski	Inne ziemie Polski = 100
Ogółem (15—49 lat)	60	57	105
15—19 lat	13	7	186
20—24 „	54	44	123
25—29 „	74	70	106
30—34 „	76	77	99
35—39 „	75	77	97
40—44 „	73	74	99
45—49 „	70	70	100

Źródło: Obliczono na podstawie NSP z 3 XII 1950 r., W-wa GUS 1955 (maszynopis powielony).

Odsetek zamężnych kobiet w wieku 15—29 lat był więc na Ziemiach Zachodnich znacznie wyższy aniżeli na innych ziemiach Polski. Dla sytuacji demograficznej Ziemi Zachodnich było to szczególnie ważne, gdyż grupy wieku 20—24 lat oraz 25—29 lat posiadają najwyższe współczynniki płodności, a blisko 70% ogółu urodzeń to urodzenia z kobiet w wieku od 15—29 lat.

W okresie między r. 1950 a 1955 zmiany w układzie strukturalnym ludności kraju szły w kierunku zmniejszania różnic w stopie przyrostu naturalnego między Ziemiach Zachodnimi a innymi ziemiach Polski. Mówią o tym przede wszystkim mierniki dotyczące ilości kobiet w wieku rozrodczym. Przedstawia je poniższa tabela:

TABELA 10

Kobiety w wieku rozrodczym na Ziemiach Zachodnich i dawnych w latach 1950 i 1955

Wyszczególnienie (lata)	Liczba kobiet w wieku rozrodczym w stosunku do ogółu kobiet	Liczba kobiet w wieku 20—29 lat w stosunku do ogółu kobiet w wieku rozrodczym
Ziemie Zachodnie		
1950	56,1	39,3
1955	52,5	36,9
Ziemie dawne		
1950	52,8	31,8
1955	50,3	32,1

Źródło: Obliczono na podstawie: NSP z 3 XII 1950 roku, W-wa GUS 1955 (maszynopis powielony) oraz Statystyka Polski seria F zeszyt 5, GUS.

Jak stąd wynika, gdy na skutek zmian strukturalnych wskaźnik liczby kobiet w wieku rozrodczym na Ziemiach Zachodnich zmniejszył się o 3,6

TABELA 11
Struktura wieku mieszkańców kraju wg stanu na 31 XII 1955 r.
(w tysiącach)

Grupy wieku	Polska						Ziemie Zachodnie						Ziemie dawne					
	Razem		Mężczyźni		Kobiety		Razem		Mężczyźni		Kobiety		Razem		Mężczyźni		Kobiety	
	I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Razem	27.164,0	100,0	13 045,7	100,0	14.118,3	100,0	6.667,4	100,0	3.250,4	100,0	3.417,0	100,0	20.496,6	100,0	9.795,3	100,0	10.701,3	100,0
0—4	3.339,6	12,3	1.706,0	13,1	1.633,6	11,6	985,6	14,8	504,3	15,4	481,3	14,1	2.354,0	11,5	1.201,7	12,3	1.152,3	10,7
5—9	3.020,2	11,1	1.536,2	11,8	1.484,0	10,5	822,2	12,4	418,8	12,9	403,4	11,8	2.198,0	10,7	1.117,4	11,4	1.080,6	10,0
10—14	1.935,5	7,1	979,7	7,5	955,8	6,8	426,7	6,4	216,3	6,7	210,4	6,2	1.508,8	7,4	763,4	7,8	745,4	7,0
15—19	2.214,6	8,2	1.110,1	8,6	1.104,5	7,8	542,0	8,1	270,6	8,3	271,4	7,9	1.672,6	8,2	839,5	8,6	833,1	7,8
20—24	2.357,0	8,7	1.181,7	9,1	1.175,3	8,3	641,6	9,6	317,3	9,8	324,3	9,5	1.715,4	8,4	864,4	8,8	851,0	8,0
25—29	2.374,7	8,7	1.163,1	8,9	1.211,6	8,6	663,4	9,9	324,6	10,0	338,8	9,9	1.711,3	8,3	858,5	8,6	872,8	8,2
30—34	2.086,9	7,7	970,7	7,4	1.116,2	7,9	573,3	8,6	265,7	8,2	307,6	9,0	1.513,6	7,4	705,0	7,2	808,6	7,6
35—39	1.385,0	5,1	644,0	4,9	741,0	5,2	343,0	5,1	166,4	5,1	176,6	5,2	1.042,0	5,1	477,6	4,9	564,4	5,3
40—44	1.678,8	6,2	773,8	5,9	905,0	6,4	367,6	5,5	175,1	5,4	192,5	5,6	1.311,2	6,4	598,7	6,1	712,5	6,7
45—49	1.755,0	6,5	834,2	6,4	920,8	6,5	359,8	5,4	174,4	5,4	185,4	5,4	1.395,2	6,8	659,8	6,7	735,4	6,9
50—54	1.493,8	5,5	694,3	5,3	799,5	5,7	298,2	4,5	141,4	4,4	156,8	4,6	1.195,6	5,8	552,9	5,6	642,7	6,0
55—59	1.200,1	4,4	526,9	4,0	673,2	4,8	233,9	3,5	105,3	3,2	128,6	3,8	966,2	4,7	421,6	4,3	544,6	5,1
60—64	847,5	3,1	357,8	2,7	489,7	3,5	157,2	2,4	67,8	2,1	89,4	2,6	690,3	3,4	290,0	3,0	400,3	3,7
65—69	635,3	2,3	253,2	1,9	382,1	2,7	114,1	1,7	47,0	1,4	67,1	2,0	521,2	2,5	206,2	2,1	315,0	2,9
70 i w.	840,0	3,1	314,0	2,5	526,0	3,7	138,8	2,1	55,4	1,7	83,4	2,4	701,2	3,4	258,6	2,6	442,6	4,1

Źródło: „Ludność wg płci i wieku zameldowana na zamieszkanie w dniu 31 XII 1955 r.”, GUS, Statystyka Polski, seria F, zeszyt 5.

procent, to na obszarach innych ziem Polski zaledwie o 2,5 procent, natomiast wskaźnik liczebności kobiet w najpłodniejszych grupach wieku w wypadku pierwszym zmniejszył się o 2,4 procent, w drugim natomiast wzrósł o 0,3 procent. Ostatnie zjawisko jest wynikiem wchodzenia w okres rozrodczości mniej licznych na Ziemach Zachodnich roczników 1936—1940. Wystąpiłoby ono niewątpliwie jaskrawiej, gdyby nie migracja na Ziemię Zachodnią kobiet z roczników 1931—1935, co zwiększyło na tych obszarach liczbę kobiet wchodzących w okres natężonej rozrodczości, a zmniejszyło ją na innych ziemiach Polski. Mówią o tym liczby zawarte w tabelach szczegółowych (8 i 11).

W latach 1950—1955 zmalała również nieco rozpiętość między liczbą kobiet i mężczyzn w tych dwóch częściach kraju. O ile bowiem w r. 1950 liczba kobiet w stosunku do 100 mężczyzn wynosiła na Ziemach Zachodnich 106,2, a na innych ziemiach Polski 111,0, to analogiczne mierniki dla r. 1955 wyniosły:

Ziemię Zachodnie	—	105,1
ziemię dawne	—	109,2

Ogólnie rzecz biorąc, zmiany w strukturze wieku ludności kraju w okresie 1950—1955 wykazywały zwiększanie się odsetka dzieci i młodzieży do 14 lat, przy czym wzrost ten jest szczególnie duży na Ziemach Zachodnich. Wskazuje na to poniższa tabela:

TABELA 12
Zmiany w układzie strukturalnym ludności Ziemi Zachodnich
i innych ziem Polski w latach 1950—1955

Grupy wieku	Ziemię Zachodnie		Inne ziemie Polski	
	1950	1955	1950	1955
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
0—4	14,6	14,8	11,3	11,5
5—14	16,1	18,8	17,4	18,1
15—34	37,6	36,2	32,0	38,3
35 i więcej	31,7	30,2	39,3	37,1

Źródło: R. 1950 tabl. 8, r. 1955 tabl. 11.

Mimo szczególnie silnego wzrostu tej grupy ludności na Ziemach Zachodnich, w najbliższej przyszłości należy liczyć się z relatywnym zmniejszeniem się jej liczebności na skutek wchodzenia w okres rozrodczości roczników mniej licznych. I tak np. już według stanu na końcu 1958 r. odsetek kobiet w wieku 20—29 lat w stosunku do ogółu kobiet w wieku rozrodczym zmalał do 35,9% (z 36,9% w r. 1955). W konsekwencji tego procesu należy spodziewać się przejściowego spadku stopy uro-

dzeń. Jednak już po 1960, a szczególnie po 1965 r., na skutek wchodzenia w okres intensywnej rozrodczości szczególnie silnych roczników powojennych stopa urodzeń gwałtownie się zwiększył i pozostanie na wysokim poziomie do czasu, gdy w okres ten zaczną wchodzić roczniki urodzone w okresie obecnym.

III

Wszystkie te elementy, które stały się przyczyną różnic w strukturze wieku i płci pomiędzy ludnością Ziemi Zachodnich a innymi ziem Polski oraz wpłynęły na wytworzenie się istotnych różnic w strukturze wieku ludności zamieszkującej poszczególne części Ziemi Zachodnich, stały się również podstawą dyferencji w wysokości współczynników demograficznych obliczonych dla tych ziem. Stały napływ osiedleńców, elementu biologicznie bardzo żywotnego, legł u podstaw ukształtowania się stopy urodzeń na Ziemiach Zachodnich znacznie powyżej poziomu ogólnokrajowego. Niezależnie od tego i rekompensacja powojenna wpływała na jej zwiększenie. W konsekwencji tego i stopa przyrostu naturalnego osiągnęła bardzo wysoki poziom.

Dopiero w okresie 1950—1954 obserwuje się spadek zarówno stopy urodzeń jak i stopy przyrostu naturalnego. Wynikało to tak z zakończenia cyklu wspomnianej już rekompensacji (obejmującej zarówno Ziemię Zachodnią jak i inne ziemie Polski), jak i z zakończenia masowej akcji osiedleńczej, na skutek czego modele struktur ludnościowych stały się elementami stałymi podlegającymi zmianom głównie pod wpływem działania czynnika czasowego.

Przemiany strukturalne ludności całego kraju jak i poszczególnych jego części powodują stałe zmniejszanie się stopy małżeństw, a co za tym idzie i stopy urodzeń. W wiek aktywności biologicznej zaczynają wchodzić bowiem słabe liczebnie roczniki urodzone po 1930 r., a więc po głębokim kryzysie ekonomicznym z lat 1929—1931. Jak wynika z załączonej tabeli (tabl. 13) w okresie 1954—1958 wyraźnie występuje spadek zarówno stopy małżeństw jak i stopy urodzeń. Równocześnie widoczny jest spadek współczynnika umieralności. Tendencja spadkowa tych trzech mierników jest bardzo wyraźna i jednakowa tak dla Ziemi Zachodnich jak i dla innych ziem Polski, a nawet dla poszczególnych grup województw Ziemi Zachodnich.

Pewne odchylenia od nakreślonej tendencji wykazuje jedynie stopa małżeństw, tu bowiem w skali ogólnokrajowej daje się zauważyć w 1958 r. nieznaczny wzrost (z 9,1 w 1957 do 9,2 w 1958 r.). Jak wynika z dalszych kolumn tabeli 13, wzrost ten dotyczy tych województw Ziemi

TABELA 13
 Stopa małżeństw, urodzeń i zgonów w Polsce w latach 1950—1958

Lata	Polska	Ziemie Zachodnie				Inne ziemie Polski
		ogółem	szczyecińskie, koszalińskie	wrocławskie, zielonogórskie, olsztyńskie	gdańskie, opolskie	
Małżeństwa						
1950	10,8	13,0	13,0	13,8	11,5	10,1
1954	9,8	11,3	12,4	11,1	10,7	9,4
1955	9,5	11,0	11,8	11,2	10,1	9,0
1956	9,4	10,8	11,7	11,0	9,9	8,9
1957	9,1	10,2	10,5	10,2	9,9	8,7
1958	9,2	9,8	9,6	9,6	10,2	9,0
Urodzenia						
1950	30,7	40,8	46,5	43,2	33,4	27,7
1954	29,1	36,8	41,3	37,6	32,4	26,6
1955	29,1	36,7	40,9	37,8	32,1	26,6
1956	28,1	34,8	39,3	35,6	30,5	25,8
1957	27,5	33,8	37,6	34,4	30,3	25,5
1958	26,3	32,0	35,1	32,3	29,2	24,4
Zgony						
1950	11,6	11,6	11,8	11,8	11,1	11,6
1954	10,3	9,6	9,4	9,5	9,7	10,6
1955	9,6	9,1	9,1	9,0	9,7	9,7
1956	9,0	8,1	8,1	8,0	8,4	9,2
1957	9,5	8,5	8,1	8,4	8,8	9,8
1958	8,4	7,5	7,4	7,4	7,8	8,7

Źródło. Dane dla Polski: „Mały Rocznik Statystyczny 1959“, W-wa GUS s. 11 — pozostałe — obliczenia własne.

Zachodnich, które posiadały stosunkowo najmniej elementu osiedleńczego (województwo gdańskie i opolskie) oraz innych ziem Polski. We wspomnianych województwach Ziemi Zachodnich już w latach 1956 i 1957 stopa małżeństw utrzymywała się na niezmiennym poziomie, wykazując w przekroju pięcioletnim tendencję odmienną od województw o większym odsetku osiedleńców. Ta odmienność kształtowania się stopy małżeństw w województwie gdańskim i opolskim Ziemi Zachodnich oraz na innych ziemiach Polski jest wynikiem większej liczebności roczników 1935—1945 na tych obszarach. Roczники te bowiem w znacznie mniejszym stopniu zostały objęte migracją na Ziemię Odzyskane, na skutek czego liczebność tych roczników w pozostałych województwach tych ziem jest relatywnie mniejsza. Potwierdzają to również różnice w tempie spadku współczynnika małżeństw między województwami zamieszkałymi

przez przesiedleńców oraz przez repatriantów. W wypadku pierwszym tempo spadku stopy małżeństw w okresie 1956—1958 jest znacznie większe, gdyż osadnictwo przesiedleńców obejmowało, jak już powyżej wspomniano, więcej osób samotnych i młodych małżeństw o niższym przeciętnym wieku aniżeli osadnictwo repatriantów, na skutek czego odsetek osób z roczników 1935—1945 jest tam szczególnie niski. W okresie bowiem intensywnego osadnictwa były to dzieci w wieku 5—15 lat.

Odzwerciedla to się również w stopie urodzeń, której spadek na obszarach województwa gdańskiego i opolskiego Ziemi Zachodnich i innych ziemiach Polski jest znacznie wolniejszy aniżeli w pozostałych województwach Ziemi Zachodnich. Najsilniej występuje on na obszarze województwa koszalińskiego i szczecińskiego, gdzie stopa urodzeń zmalała w okresie 1954—1958 z 41,3‰ do 35,1‰ a więc o 6,2‰. Na pozostałym obszarze kraju spadek ten wyniósł:

Polska ogółem	2,8‰
Ziemi Zachodnie	4,8 „
koszalińskie i szczecińskie	6,2 „
wrocławskie, zielonogórskie, olsztyńskie	5,3 „
gdańskie, opolskie	3,2 „
inne ziemie Polski	2,2 „

Powoduje to zmniejszenie się różnic w rodności między poszczególnymi częściami kraju, które jak to wynika ze struktury wieku ludności, i w następnym pięcioleciu winny się zmniejszać w dalszym ciągu. W pięcioleciu 1954—1958 różnica w stopie urodzeń między Ziemiami Zachodnimi a innymi ziemiemi Polski mimo jej zmniejszenia się, pozostała jednak dość znaczna. Jeżeli stopę urodzeń dla innych ziem Polski przyjmie się za 100, to stopa urodzeń dla Ziemi Zachodnich w poszczególnych latach wyniosła:

1954 r. —	138,3
1955 r. —	137,9
1956 r. —	134,8
1957 r. —	132,5
1958 r. —	131,1

W 1950 r. różnica ta była znacznie wyższa, wynosiła bowiem 47,2‰.

Dyferencje te zależą od całego zespołu warunków wpływających na ich wysokość. Działają tu zarówno czynniki biologiczne, a więc te, które określają płodność „biologiczną”, oraz czynniki strukturalne, jak odsetek kobiet w ogólnej liczbie ludności, odsetek kobiet w wieku rozrodczym, odsetek kobiet zamężnych itd. Stopa urodzeń jako pojęcie demograficzno-ekonomiczne posiada charakter sumaryczny, łączący działanie obu grup

czynników. Będąc miernikiem demograficznym posiada pewną określoną treść i tylko ją wyraża. Jest nią stwierdzenie, o ile powiększa się ludność dzięki urodzeniom w stosunku do stanu istniejącego⁹. Nie wyjaśnia ona natomiast w zasadzie rozrodczości faktycznej. Tę bowiem określa współczynnik płodności.

Płodność kobiet, wyrażona liczbą urodzeń żywych na 100 kobiet w wieku rozrodczym, utrzymuje się w skali ogólnokrajowej na poziomie przedwojennym, a nawet wykazuje tendencję do zmniejszania się. Współczynniki bowiem płodności kształtowały się w ostatnim 30-leciu następująco:

1931—1932 r. —	11,0
1950 r. —	10,9
1955 r. —	11,0
1956 r. —	10,8
1958 r. —	10,5

Współczynniki płodności, analogicznie do wszystkich innych mierników, wykazują również zróżnicowanie przestrzenne zależne od cech demograficznych ludności, dla której się je oblicza. I tak o ile w r. 1955 współczynnik płodności dla całego kraju wynosił 11,0, to według wyliczeń, na Ziemiach Zachodnich wynosił 13,4, a na innych ziemiach Polski 10,1. W okresie następnych czterech lat zmniejszył się do 10,5 w skali ogólnokrajowej oraz 12,6 na Ziemiach Zachodnich i 9,8 na innych ziemiach Polski. Jak z tego wynika, tempo jego zmniejszania się nie było jednakowe, lecz wykazywało zróżnicowanie podobne do zaobserwowanego przy stopie rodności. Absolutny spadek stopy płodności wynosił:

Polska	— 0,5
Ziemię Zachodnie	— 0,8
inne ziemie Polski	— 0,3

W wyniku nierównomiernego zmniejszenia się stopy płodności, różnica między Ziemią Zachodnią a innymi ziemią Polski zmalała z 32,6% w r. 1955 do 28,5%. Jednak nawet stopa płodności nie jest jeszcze miernikiem tak precyzyjnym, aby wyeliminować wpływ czynników strukturalnych na jej wysokość i uzyskać liczby w pełni między sobą porównywalne. Działają tutaj bowiem jeszcze dwa czynniki zakłócające, a mianowicie liczba kobiet w wieku rozrodczym według wieku oraz liczba zamężnych kobiet w poszczególnych grupach wieku. Znaczenie czynnika pierwszego uzmysłowi najlepiej rozpiętość we współczynnikach

⁹ Por. S. Szulc, Metody statystyczne, t. 2, PWG, Warszawa 1954, s. 12.

plodności według grup wieku, która w r. 1955 dla całej Polski wynosiła od 0,3 (w wieku 45—49 lat) do 20,8 (w wieku 20—24 lat). O wysokości ogólnego współczynnika płodności decyduje głównie liczba kobiet w wieku: 20—24 lat, 25—29 lat, 30—34 lat. W tych grupach bowiem występują najwyższe współczynniki płodności. Struktura wieku kobiet (w latach 15—49) dla Ziemi Zachodnich oraz innych ziem Polski wykazuje różnice mające niewątpliwie wpływ na ogólną stopę płodności. Mówi o tym poniższa tabela:

TABELA 14
Struktura wieku kobiet w 1955 r.

Grupy wieku	Ziemie Zachodnie liczba kobiet		Inne ziemie Polski liczba kobiet	
	w tysiącach	w ‰	w tysiącach	w ‰
15—49 lat	1.796,6	100,0	5.377,8	100,0
15—19 „	271,4	15,1	833,1	15,5
20—24 „	324,3	18,1	851,0	15,8
25—29 „	338,8	18,9	872,8	16,2
30—34 „	307,6	17,1	808,6	15,0
35—39 „	176,6	9,8	564,4	10,5
40—44 „	192,5	10,7	712,5	13,3
45—49 „	185,4	10,3	735,4	13,7

Zródło: Tabl. 11.

Odsetek kobiet w najplodniejszych grupach (lata od 20—34) jest na Ziemiach Zachodnich znacznie wyższy aniżeli na innych ziemiach Polski, gdzie wynosi zaledwie 47,0%. Dlatego też wyda się oczywistym, że część różnicy między współczynnikami płodności stanowi pochodną tych liczb.

Drugim czynnikiem strukturalnym utrudniającym porównywalność współczynników płodności jest stan cywilny kobiet w poszczególnych grupach wieku. Płodność pozamałżeńska bowiem w zasadzie nie odgrywa przy obliczaniu ogólnych współczynników płodności roli, stąd też im wyższy jest w poszczególnych grupach wieku odsetek kobiet zamężnych, tym wyższe są współczynniki płodności. Liczba kobiet zamężnych w poszczególnych grupach wieku i jej stosunek do liczebności tych grup przedstawione zostały w tabl. 9¹⁰. Największą rozpiętość między liczbami dla Ziemi Zachodnich i innych ziem Polski, na korzyść tych pierwszych, obserwuje się w młodszych grupach wieku, z punktu widzenia natężenia urodzeń — najistotniejszych.

¹⁰ Dane te dotyczą r. 1950. Dla innych lat dane tego typu nie zostały przez GUS opracowane z uwagi na to, iż zagadnienie to jest badane w skali ogólnokrajowej tylko przy spisach powszechnych.

Jak z przedstawionych dotychczas liczb wynika, wpływ czynników strukturalnych na różnice w wielkości stopy płodności jest dość znaczny. Niezależnie od tego, czynniki te w omawianym wypadku działają jednokierunkowo, zarówno bowiem liczebność poszczególnych grup kobiet w wieku rozrodczym, jak i odsetek zamężnych w poszczególnych grupach wieku kształtują w sposób podwyższający stopę płodności Ziem Zachodnich¹¹.

Współczynnik płodności można jeszcze bardziej uściślić odnosząc go tylko do kobiet zamężnych, przez co eliminuje się wpływ liczebności kobiet niezamężnych na jego wielkość (zakładając, co nie jest zbyt dokładne, że urodzenia odnoszą się tylko do kobiet zamężnych). Wyliczenie takie przeprowadzimy tylko dla r. 1955, dla którego została opublikowana struktura ludności według płci i wieku. Trzeba również z uwagi na brak odpowiednich danych liczbowych przyjąć, iż liczba kobiet zamężnych na 100 kobiet w poszczególnych grupach wieku kształtowała się tak jak w r. 1950. Ogólny współczynnik płodności małżeńskiej wobec tego wyniesie:

Ziemie Zachodnie — 21,9 (na 100 zamężnych kobiet w wieku rozrodczym)
inne ziemie Polski — 17,3 (na 100 zamężnych kobiet w wieku rozrodczym).

Jak z tego widać, nastąpiło dalsze zmniejszenie różnic w współczynnikach charakteryzujących rozrodczość w ogóle. Różnice bowiem między przedstawionymi do tej pory miernikami dla roku 1955 przedstawiały się następująco:

TABELA 15
Różnice w miernikach rozrodczości ludności Ziem Zachodnich
i innych ziem Polski w 1955 r.

Wyszczególnienie	Ziemie Zachodnie		Inne ziemie Polski		Różnica w ‰/‰ (inne ziemie Polski =100)
		różnica w stosunku do +- Polski		różnica w stosunku do +- Polski	
Urodzenia na 1000 mieszkańców	36,7	+26,1‰	26,6	-8,6‰	137,9
Urodzenia na 100 kobiet w wieku rozrodczym	13,4	+21,8‰	10,1	-8,2‰	132,7
Urodzenia na 100 zamężnych kobiet w wieku rozrodczym	21,9	+17,7‰	17,3	-7,0‰	126,5

¹¹ Trzeba zaznaczyć, że układ materiałów publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny nie pozwala na obliczenie cząstkowych współczynników płodności dla poszczególnych grup wieku i województw.

Przedstawione współczynniki, mimo iż wskazują na zmniejszanie się różnic między Ziemią Zachodnią a innymi ziemiami Polski w miarę stosowania dokładniejszych mierników, są jeszcze stale zbyt mało precyzyjne¹², gdyż działają tu zniekształcająco różnice w strukturze wieku kobiet.

Generalne wyeliminowanie wpływu czynników strukturalnych na współczynniki płodności małżeńskiej może nastąpić, z uwagi na szczególność dostępnych materiałów liczbowych, jedynie przy użyciu tzw. standaryzacji pośredniej, nie pozwalającej na bezpośrednie wykazanie różnic między Ziemią Zachodnią a innymi ziemiami Polski, lecz jedynie na przyrównanie jednych i drugich do przeciętnej ogólnokrajowej. Przeprowadzone wyliczenia wykazują, że po wyeliminowaniu wpływu czynników strukturalnych stopa płodności Ziemi Zachodnich jest zaledwie o 4,3% wyższa niż przeciętna w całym kraju. Stopa płodności mieszkańców innych ziem Polski jest od tej przeciętnej niższa o 2,3%.

Różnice te można obecnie odnieść wyłącznie do różnic w rozrodczości; są one jeszcze dość duże, lecz znacznie mniejsze, aniżeli wydawać by się mogło na podstawie oceny współczynników niestandardyzowanych. Wynika z tego, iż należy ostrożniej interpretować wysoką stopę urodzeń Ziemi Zachodnich, będącą w dużej mierze wynikiem różnic strukturalnych między ludnością tych ziem a mieszkańcami obszarów pozostałej części kraju, aby nie ulec powierzchownym ocenom tego zjawiska.

O ile stopa małżeństw i urodzeń we wszystkich latach omawianego okresu była wyższa na Ziemiach Zachodnich aniżeli w pozostałej części kraju, to przy stopie zgonów zachodzi zjawisko odwrotne. Jest ona bowiem tu niższa, a różnice wykazują tendencje wzrostowe. Kształtowały się one w poszczególnych latach następująco:

lata	różnica
1950	0,0 ‰
1954	1,0 „
1955	0,6 „
1956	0,9 „
1957	1,3 „
1958	1,2 „

Tendencja ta jest dość nieregularna i wynika, jak i różnice w poprzednio omawianych miernikach, z różnic strukturalnych między ludnością Ziemi Zachodnich, a ludnością innych ziem Polski.

¹² Mało precyzyjne w tym konkretnym wypadku, tzn. gdy chodzi o uczynienie ich w pełni porównywalnymi. Niezależnie od tego każdy z nich wyraża określony i ściśle sprecyzowany stan faktyczny.

Jeżeli współczynniki dla reszty ziem Polski przyjmie się za 100, to współczynniki dla Ziemi Zachodnich będą wynosiły:

1950 r. —	100,0
1954 r. —	90,5
1955 r. —	93,8
1956 r. —	88,0
1957 r. —	86,7
1958 r. —	86,2

Niezwiększanie się w ostatnich 3 latach różnic między stopą zgonów dla Ziemi Zachodnich i innych ziem Polski znajduje swe uzasadnienie w zwiększaniu się odsetka osób starszych (50 i więcej lat) na Ziemiach Zachodnich, który na przestrzeni od 1955 do 1958 r. wzrósł z 13,2% do 14,5% ogółu mieszkańców, gdy w tym samym okresie na innych ziemiach Polski nastąpił w tym zakresie spadek z 19,8% do 18,7%. Zmiany w strukturze wieku ludności Ziemi Zachodnich są tego typu, że można spodziewać się wyrównania współczynników zgonów, a nawet w stosunku do współczynników dla ludności pozostałej części kraju ich relatywnego wzrostu. Zbliży się bowiem okres, w którym na stopie zgonów będą ważyły szczególnie liczne na Ziemiach Zachodnich roczniki 1921—1930, zbliżające się coraz bardziej do wieku, w którym współczynniki zgonów gwałtownie wzrastają.

Zróznicowanie stopy umieralności między poszczególnymi regionami Ziemi Zachodnich jest analogicznie jak i wszystkich innych współczynników, uzależnione od tego, jakimi grupami ludności zostały one zasiedlone. A więc relatywnie najniższą stopą zgonów legitymują się województwa „przesiedleńcze”, nieco wyższą „repatrianckie”, a jeszcze wyższą województwa o dużym odsetku ludności miejscowej. Widać więc tu znowu decydujący wpływ na to zjawisko struktury wieku ludności zamieszkującej dany region.

Silne oddziaływanie czynników natury strukturalnej na bezwzględną wysokość stopy zgonów powoduje, iż dane z tego zakresu traktowane jako parametr porównawczy w sensie miernika umieralności mogą okazać się złudne. Stopa zgonów, analogicznie do stopy urodzeń przy urodzeniach, mówi bowiem tylko, o ile zmniejsza się ludność na skutek zgonów, nie stanowi jednak miernika umieralności *sensu stricto*. Miernikiem takim byłyby grupowe współczynniki zgonów obliczone oddzielnie dla każdej płci i poszczególnych grup wieku. Jednak i wyliczenia tego typu, na skutek uzyskania dużej ilości liczb, uniemożliwiłyby porównania ogólne, syntetyzujące. Dlatego też trzeba i tutaj sięgnąć do standaryzacji tych współczynników, przy czym, z uwagi na względy wyjaśnione uprzednio,

będzie to standaryzacja pośrednia, przeprowadzona dla współczynników zgonów z r. 1955. Surowa stopa zgonów dla tego roku przedstawia się następująco:

TABELA 16

	Stopa zgonów	Polska=100
Polska	9,6	100,0
Ziemie Zachodnie	9,1	94,7
Inne ziemie Polski	9,7	101,0

Stopa zgonów na Ziemiach Zachodnich jest o 5,3% niższa od przeciętnej ogólnokrajowej, a o 6,5% od stopy zgonów na innych ziemiach Polski. Ale wyniki standaryzacji mówią coś innego. Po wyeliminowaniu różnic strukturalnych umieralność Ziem Zachodnich jest o 4,6% wyższa niż przeciętna w całym kraju; umieralność mieszkańców pozostałej części kraju natomiast o 2,8% niższa.

IV

Natężenie urodzeń i zgonów znalazło swe odzwierciedlenie w stopie przyrostu naturalnego. Ogólnopolski współczynnik przyrostu naturalnego należy do najwyższych w Europie, mimo iż w ostatnich latach stale się zmniejsza. Taką samą pozycję zajmował on zresztą i w latach przedwojennych. W związku z tym przyrost ludności w Polsce jest bardzo wysoki, niemniej jednak może on być w dużym stopniu wynikiem różnic strukturalnych, a nie rozrodzości biologicznej społeczeństwa. Należy to mieć na uwadze przy rozpatrywaniu tego zagadnienia na Ziemiach Zachodnich, gdzie już obecnie czynniki strukturalne powodują szybki spadek stopy przyrostu naturalnego. Zagadnienie to obrazuje tabela 17.

TABELA 17

Stopa przyrostu naturalnego w Polsce w latach 1950—1958

Lata	Polska	Ziemie Zachodnie				Inne ziemie Polski
		ogółem	szczecińskie, koszalińskie	wrocławskie, zielonogórskie, olsztyńskie	gdańskie, opolskie	
1950	19,1	29,2	34,7	31,4	22,3	16,1
1954	18,8	27,2	31,9	28,1	22,7	16,0
1955	19,5	27,6	31,8	28,8	22,9	16,9
1956	19,1	26,7	31,2	27,6	22,1	16,6
1957	18,0	25,3	29,5	26,0	21,5	15,7
1958	17,9	24,5	27,7	24,9	21,4	15,7

Zródło. Dane dla Polski: „Mały Rocznik Statystyczny 1959“, Warszawa GUS s. 11 — dane pozostałe — wyliczenia własne.

I tak o ile w okresie 1954—1958 stopa przyrostu naturalnego w pozostałej części kraju zmniejszyła się o 1,9‰, to w tym samym okresie na Ziemiach Zachodnich spadła o 10‰. W związku z tym różnica między współczynnikami przyrostu naturalnego zmalała z 11,2‰ do 8,8‰. O ile bowiem w r. 1950 współczynnik przyrostu naturalnego dla Ziemi Zachodnich stanowił 181,3‰ stopy przyrostu naturalnego innych ziem Polski, a w roku 1954 — 170,0‰ — to w r. 1956 już tylko 160,8‰, by w r. 1958 zmalać do 156,0‰.

Różnice w wielkości współczynników przyrostu naturalnego dla poszczególnych grup województw Ziemi Zachodnich oraz tempo ich spadku kształtują się w sposób wyraźnie uzależniony od typu osiedleńców je zamieszkujących. Województwa „przesiedleńcze” (szczecińskie i koszalińskie) odznaczające się relatywnie najwyższą stopą przyrostu naturalnego wykazują równocześnie największy, województwa „repatrianckie” (wrocławskie, zielonogórskie, olsztyńskie) nieco mniejszy, a województwa pozostałe (gdańskie i opolskie) najmniejszy jej spadek. O ile bowiem stopę przyrostu naturalnego z r. 1954 przyjmie się dla poszczególnych grup województw za 100, to w r. 1958 wynosiła ona:

dla grupy pierwszej	— 86,8‰
„ „ drugiej	— 88,6‰
„ „ trzeciej	— 94,2‰

Mimo tego zróżnicowania oraz pomimo obserwowanego spadku stopa przyrostu naturalnego poszczególnych regionów, jak i całych Ziemi Zachodnich utrzymuje się jeszcze stale na bardzo wysokim poziomie, nie spotykanym w historii tych ziem. Podkreślić jednak trzeba, że jest ona pochodną zarówno wyższej rozrodczości biologicznej mieszkańców tych ziem jak i ich specyficznego układu strukturalnego. Na skutek tego będzie ona ulegała wahaniom w zależności od zmian zachodzących w tym układzie. Zarysowujący się obecnie spadek współczynników urodzeń i przyrostu naturalnego jest w dużej mierze skutkiem, jak to już wspomniano powyżej, faktu, że w okres intensywnej rozrodczości wchodzi obecnie mniej liczne na Ziemiach Zachodnich roczniki urodzone bezpośrednio przed wojną oraz w czasie wojny. Jednak już po r. 1965, w związku z wchodzeniem w ten okres szczególnie licznych roczników powojennych, można się spodziewać ewentualnego ponownego podniesienia się stopy urodzeń.